SOCIALINĖS ATSKIRTIES VAIKŲ IR JAUNIMO TINKAMŲ SOCIALINIŲ SPRENDIMŲ PAIEŠKA INTEGRACIJOS Į VISUOMENĘ PROCESĖ

OKSANA LIUTKEVIČIENĖ

VYRŲ KRIZIŲ CENTRAS, KAUNAS

Šiuo straipsniu siekiama atskleisti, kaip socialinę atskirtį patiriantis jaunimas identifikuoja savo rūpesčius ir problemas bei ieško socialiai priimtinių būdų spręsti problemoms, trukdančioms jų sėkmingai socialinei integracijai. Didžiausias indėlis į šį darbą yra praktinės, paties jaunimo pasiūlytos veiklos ir problemų sprendimo būdai, kurie padėjo jiems pasijauti svarbiais, reikalingais, atsakingais ir gebančiais rasti reikalingus veiklos būdus jų kasdieniams rūpesčiams spręsti.

Pagrindiniai žodžiai: dalyvaujantis veiklos tyrimas, socialinė atskirtis, biografija, socialinė identifikacija.

IVADAS

Šiame straipsnyje nagrinėjamos socialinę atskirtį patiriančių vaikų ir jaunimo problemos, trukdančios jų integracijai, vaikų ir jaunimo rūpesčiai, su kuriais jie susiduria bandydami pritapti prie „kitokios“, socialiai atsakingos visuomenės. Atskleidžiama, kaip tokie vaikai, įtraukti į problemų, susijusių su jų atskirtimi, sprendimų paieškos procesą, nusako savo santykį su juos supančia artimąja ir tolimesne socialine aplinka bei kokias jie mato socialinės atskirties mažinimo perspektyvas.

Vieni iš veiksnių, sąlygojančių vyraujančias atskirties ir bendravimo problemas, yra tam tikra visuomenėje apie tokį jaunimą susiformavusi negatyvi nuomonė, kuri daro įtaką socialinės atskirties vaikų savigarbai, pasitikėjimui ir trukdo formuotis jų tinkamam socialiniam identitetui bei veikimui. Identitetas – tai tarsi socialiai sukonstruota ir socialiai prasminga kategorija, kuri asmenų prisiimama kaip apibūdinanti save arba savo grupę (Richard, 2008). Socialinės rizikos jaunimas – tai socialiai visuomenei nepriimtinos aplinkos, socialinės rizikos šeimų vaikai, kurie nuo pat pradžių patiria socialinę atskirtį ir išgyvena visuomenės atstūmimą bei priešišką nusiteikimą jų atžvilgiu.

Baumano (2007) teigimu, socialinė atskirtis reiškia ilgai trunkančią, galbūt net nuolatinę atskirtį, kadangi vartotojų visuomenė išskiria visus, kurie nėra tokie, kaip jie. Socialiai nepritampančių vaikų atskirtis tik dar labiau padidina jų kitoniškumą, o visuomenė gali išgyventi, tik jei yra harmonija, tik jei stiprieji padeda silpniesiems, lyg padėtų patys sau (Ruškus, Mažeikis, 2007). Todėl itin svarbu stiprinti socialinę atskirtį patiriančio jaunimo supratimą, kad jie vis dėlto gali pakeisti savo gyvenimą ir, pagal įgalinimo teoriją, suteikti galimybę jiems patiems priimti sprendimus ir taip sumažinti jų pažeidžiamumą.

Sunku rasti tokį veiklos modelį, kuris tiktų visoms pažeidžiamųjų grupėms ir jo įgyvendinimas būtų priimtinas bet kuriai pažeidžiamų asmenų integraciją vykdančiai organizacijai, todėl būtina atrasti unikalius, tik tai aplinkai ir aplinka besirūpinančiai institucijai būdingus ir tinkamus metodus. Pirmiausia būtina atlikti poreikių tyrimą, išanalizuoti siūlomų rūpesčių ir problemų sprendimo būdų patikimumą, juos išbandyti ir galbūt tuomet būtų galima tikėtis trokštamų rezultatų. Reikalinga nuolat efektyvinti ir tobulinti įvairias institucijų, kurios padeda socialinę atskirtį patiriantiems vaikams ir jaunimui integruotis, veiklas, ieškoti naujų galimybių bei siekti, kad į procesą įsitrauktų visa bendruomenė. Viena iš tokių institucijų – veiklos savitumu pasižyminti, socialinę atskirtį patiriančių vaikų ir jaunimo integravimu besirūpinanti organizacija yra jaunimo mokykla. Tai mokykla, unikali tiek ugdomojo proceso organizavimu, tiek mokykloje besimokančių mokinių poreikiais. Jaunimo mokykla skirta bendrojo lavinimo mokykloje nepritapusiems, mokymosi motyvacijos stokojantiems jaunuoliams ir tiems mokiniams, kurių

apsisprendimą lemia socialinės sąlygos. Mokinių nepritapimo priežastys dažniausiai yra ekonominės-socialinės; tai nepilnų, asocialių ar socialiai remtinų šeimų vaikai; taip pat psichologinės priežastys – pakitęs savęs vertinimas, intelekto, emocijų ir elgesio sutrikimai, mokymosi „spragos“ bei konfliktiški santykiai su mokytojais ir bendraamžiais. Dėl vaikų ir jaunimo, besimokančių jaunimo mokykloje, unikalumo jų socializacijos procesas taip pat turi būti unikalus ir pritaikytas prie tokių asmenų poreikių, jų gebėjimų ir galimybių. Todėl pagalba skatinant jų socialinę integraciją turi būti organizuojama ieškant tinkamų jų problemų sprendimo būdų ir tie būdai turi būti atrandami pačiam jaunimui padedant, nes „primestos“ pagalbos socialinės atskirties jaunimas gali ir nepriimti. Norint suprasti socialinės atskirties jaunimą ir pabandyti jam padėti atrasti tinkamus būdus jų problemoms spręsti, buvo atliktas dalyvaujantis veiklos tyrimas PAR (angl. *Participatory Action Research*), skirtas įtraukti socialinės rizikos vaikus ir jaunimą į procesą ieškant atsakymo, ką daryti, kad pagerėtų jų bendravimas su bendramoksliais ir mokytojais, kad būtų kuriama saugesnė ir visai bendruomenei patrauklesnė aplinka, kad palengvėtų jų socialinė integracija. Toks tyrimas įtraukia socialinės atskirties jaunimą į bendruomeninę veiklą ir leidžia pasijausti svarbiais bei galinčiais siūlyti ir priimti sprendimus.

Dalyvaujantis veiklos tyrimas – tai į problemą, specifinį kontekstą ir ateities perspektyvas nukreiptas tyrimas, neatidėliotinoje situacijoje pasitelkiamas problemų sprendimo „įrankis“ (Ruškus, Mažeikis, 2007). Šio tyrimo pagrindinė idėja yra ta, kad žmonės patys geba save įgalinti ir išlaisvinti, todėl, atliekant veiklos tyrimą, daugiausia dėmesio skiriama ne asmenų psichologinių savybių atskleidimui, bet naujų žinių kūrimui ir didesniai dalyvių įgalinimui (Ruškus, Mažeikis, 2007).

Pasitelkus veiklos tyrimą dalyvaujant, buvo siekiama pažinti tyrimo dalyvių patirtį, išgirsti ir išsiklausti į jų balsą, suprasti, kokias prasmes jie patys suteikia vieniems ar kitiems tikrovės reiškiniams. Atsirado galimybė pagilinti tikrovės suvokimą, subjektyvias socialinio pasaulio reiškinių prasmes ir labiau pažinti tyrimo dalyvių požiūrius, nuomones ir tiriamą situaciją. Atsirado galimybė jaunimui tarpusavyje kalbant, dalyvaujant veiklose kartu kurti platesnę savęs įgalinimo tikrovę. Tyrimas paremtas tyrimo dalyvių perspektyva, o tai yra tam tikras

susitikimas su socialinės atskirties jaunimu, kuris dėl savo asmeninės patirties ir tam tikro identiteto yra paliestas problemos, kitaip tariant, su žmonėmis, esančiais problemos „viduje“ ir matančiais ją „iš vidaus“. Tyrime remiamasi socialinio konstravimo perspektyva ir siekiama suformuoti patirties prasmę tyrimo dalyvių, socialinę atskirtį patiriančio jaunimo požiūriu (Flood, 2001). Taigi tyrimą atliekant socialinę atskirtį patiriančio jaunimo aplinkoje, jaunimo mokykloje, „nematomieji“ jaunimo mokyklos mokiniai tapo „matomi“.

Dalyvaujantis veiklos tyrimas pasirinktas dėl šio metodo tinkamumo socialinę atskirtį patiriančių, visuomenėje nuvertintų asmenų ar grupių, tokių kaip jaunimo mokyklos mokiniai, socialinio pasaulio prasmėms, subjektyvios patirties tikrovei ir vertei atskleisti. Kitaip tariant, vykdant tyrimą atsiranda „gyvasis žinojimas“, galintis padėti kai ką suprasti tyrimo dalyviams ir kai ko išmokyti juos bei tyrėją, nes tyrimo metu atrandama nauja svarbi informacija apie tikrovę (Kidd, Kral, 2005). Tyrimas padeda ieškoti socialinę atskirtį patiriančio asmens socialinės integracijos perspektyvų per subjektyvios patirties refleksiją ir socialinio pasaulio prasmių pažinimą (Bernard, 2000). Vykdamas dalyvaujantį veiklos tyrimą analizuojama įgalinimo teorijos raiška (Greenwood, 2002), taip pat atskleidžiama tyrimo dalyvio, socialinę atskirtį patiriančio jaunimo mokyklos mokinio kaip eksperto samprata.

Tyrimo metu į tokį asmenį žiūrima kaip į unikalią ir nepakartojamą asmenybę pozityvia prasme, nes tai – vienas iš esminių nepritampančių visuomenėje ar kitaip nusižengusių asmenų sėkmingo resocializacijos proceso faktorių (Malaškevičius, 2006). Tyrimo esmė yra ta, kad socialinis pažinimas negali būti nepriklausomas nuo asmenų vertybinių orientacijų, pasaulėžiūros ar sukauptos asmeninės patirties (Tidikis, 2003), todėl šio tyrimo metu pagrindine laikoma paties socialinę atskirtį patiriančio asmens perspektyva kažką keisti (Oyserman, Swim, 2001).

VIENA SVARBIAUSIŲ POKYČIUS LEMIANČIŲ SĄLYGŲ – „GYVASIS ŽINOJIMAS“

Norint ką nors keisti, pirmiausia reikia tai gerai išanalizuoti, surinkti pakankamai duomenų ir tik įsitikinus, kad klaidos tikimybė maža, imtis veiksmų.

Labiausiai socialinės atskirties jaunimo aplinkos analizei tinka tas veiklos metodas, kuris siekiant pokyčių remiasi tame procese dalyvaujančių asmenų tam tikrais išipareigojimais. Sėkmė tikėtina tik tokiu atveju, jei asmuo yra suinteresuotas dalyvauti, priimti atsakomybę bei keisti požiūrį ir/ar atlikti tam tikrus veiksmus pozityvaus, perspektyvaus keitimosi procese. Įtraukus socialinės atskirties vaikus ir jaunimą į tyrimo aplinką atsiranda rizika patirti požiūrių kitoniškumą, skirtingas vertybes, sugebėjimus, taip pat tarpasmeninių santykių ir aplinkos supratimą, kai ta pati aplinka ar elgesys vieniems gali atrodyti kaip nepatraukli socialiai nepriimtina egzistencija, o kitiems kaip savaime suprantamas savęs išraiškos ir gyvenimo būdas. Tikintis pozityvių tikslo pasiekimo perspektyvų labai svarbu tinkamai surinkti socialinę atskirtį patiriančio, tyrime dalyvaujančio jaunimo socialinę anamnezę ir išsiaiškinti, kaip jie mato save bendrame sociokultūriniame, socialinės integracijos perspektyvos kontekste, kaip ir ką norėtų keisti bei kaip tuos pokyčius reikėtų inicijuoti ir ko iš to galima tikėtis. Todėl žinojimas – tai viena svarbiausių sąlygų siekiant identifikuoti ir šalinti problemas, trukdančias socialinę atskirtį patiriančiam jaunimui siekti socialinės integracijos ir asmeninės sėkmės.

SOCIALINĖS ATSKIRTIES JAUNIMO BIOGRAFIJOS – NEPRITAPIMO VISUOMENĖJE IŠTAKOS

Biografija, kaip žodinė istorija apie patį save, pateikia savęs vaizdo konstruklą, kuris apima tam tikrą prasminę reikšmių struktūrą arba objektyvizuotą žinojimo formą (Berger, Luckman, 1999), susidedančią iš nuolat atsinaujinančių praeities įvykių struktūrinimo esamoje situacijoje (Giddens, 1993; cit. Kraniauskienė, 2000). Biografija – tai tam tikra istorija, sudaryta iš kultūriškai galimų instrumentų ir veiksmų. Kaip teigia Kraniauskienė (2000), gyvenimo konstravimas vyksta kolektyviniu pagrindu, apibrėžiant situacijas tam tikruose visuomenės suformuotuose

rėmuose. Kiekvienas asmuo savo biografija atskleidžia tam tikro laikmečio pasaulėžiūrą ir kolektyvinę patirtį, apibrėžiančią kolektyvinę identitetą, t. y. žmonių bendrumus, susiformuojančius socialinėje sąveikoje (Kraniauskienė, 2004). Visų tyrime dalyvavusių socialinę atskirtį patiriančių vaikų ir jaunimo biografijos panašios ir pranešančios, kad nuo pat pradžių jų aplinka buvo apsunkinanti tinkamą emocijų, elgesio, bendravimo raišką bei integraciją ir socialinę sėkmę. Socialinės rizikos šeimose augantys vaikai išgyvena socialinę atskirtį, patiria visuomenės kritiką ir net pažeminimus, jie tampa matomi įvairių tarnybų atstovams, jų gyvenimai tampa vieši, svarstomi, kritikuojamas elgesys, jie patiria socialinę neteisybę savo atžvilgiu. Tokie vaikai susitapatina su savo aplinka, priima tos aplinkos elgesio normas, kurios dažniausiai skiriasi nuo visuotinai priimtų, ir tampa jiems primetamų neva jų socialinei integracijai skirtų veikimo būdų, kurie jiems dažnai yra nesuprantami ir nėra priimtini, vykdytojais.

Kalbant su socialinės atskirties jaunimu iškyla pasakojimo kaip išgyventos patirties svarba, atskleidžianti objektyvias socialines struktūras, stovinčias už kiekvieno asmens gyvenimo. Ir tas atskleidimas būtinas žinojimui apie jų socialinės atskirties pradžią ir atskirties laikotarpį praplėsti. Kuo ilgiau socialinę atskirtį asmuo patiria, tuo sunkiau jam savyje rasti jėgų, žinių ir kitų išorinių bei vidinių resursų spręsti problemoms, susijusioms su jo integracija.

Istorijos čia visų panašios: bėgo iš namų, nelankė mokyklos, nesimokė...

Na, aš iš tikrųjų tai dėl draugės beveik, galima sakyti, iš namų bėgau, nes mes su ja kartu nuo vaikystės... kai vaikatauji, tai prasideda svarstymai, paskui jau nei galvoti apie nieką nesinori. Štai, tokia mano istorija... tokia biografija... Man sako, „parašykite savo biografiją“. Ką aš ten rašysiu? (moteris, 17 m.).

Jei nebūčiau susimušęs, tai gal dar būčiau užbaigęs metus... Bet, ai, jau iki tų muštynių visko buvo, aš turiu pats už save kovoti... dar ir brolis mano įsivėlęs... mažas dar, gaila man jo... bet čia kitaip nebus, čia „Slabotkė“... (vyras, 14 m.).

Aš jau visko patyrusi... tai, būdavo, svarsto ir svarsto (moteris, 16 m.).

Rekonstruotas žmogaus pasakojimas apie save yra grupinis pasakojimas kultūriniam gyvenime. Pasakojimo apie praeitį rekonstrukcija būtina, siekiant pabandyti suprasti socialinės atskirties gilumą, sužinoti, kaip

ir kas nutiko vaikų gyvenime, kad bėgo iš namų, nelankė mokyklos, nesimokė, nes jų elgesys – tai tam tikrų priežasčių pasekmė.

Na, kokia gali būti priežastis? Naktį nemiegu, patėvis su motina koliojasi, brolis mažas pusę nakties verkia... Kažkaip aš negaliu anksti atsikelti, man vakare nesimiega, o paskui ryte taip negaliu pabusti, baisu... Seniai pabėgus būčiau, bet brolio gaila, kai motina užgeria, tai jis nevalgęs būna... (moteris, 16 m.).

Gal ir norėčiau kitaip... bet ar galėčiau?... kaip įpranti, taip ir gerai... aš toli į ateitį nežiūriu, man išgyvent reikia, gerai dar, kad namo įsileidžia, gal ir tą motiną jau viskas užkniiso... Važiuosiu į užsienį, daug kas taip prisisuka... (vyras, 14 m.).

Kiekvieno žmogaus gyvenimo istorija ar tik epizodas – tai tam tikra seka formuojama pasakojimo struktūra. Tai realūs gyvenimo faktai, kurie svarbūs ne tik asmeniui, bet ir tyrėjui, kad galėtų atsekti, koks faktas kokiam darė įtaką, ar nuo ko viskas prasidėjo, tai tam tikras savitumas. Anot Giddenso (1991), savitumas kaip refleksyvumas yra suprantamas kiekvieno žmogaus pasitelkiant autobiografijos (arba biografijos) terminą.

Nepamenu, nuo ko prasidėjo... visada taip buvo. Yra, kurie į įskaitą įrašyti, aš tai ne... bet iš mano pažįstamų yra kas prisidirbę... tai jie 10 val. jau turi būti namuose ir mokyklą turi lankyti. Kitaip paprašys charakteristikos, ir jie negerai, tai gali ir į socializacijos centrą uždaryti. Ten tai, patikėkit, baisūs dalykai dedasi... na man, kad tik iki 16 metų kažkaip išgyvent, o tada jau aš su pasu, tai, patikėkit... Niekas čia nematys manęs... (vyras, 14 m.).

SOCIALINĘ ATSKIRTĮ PATIRIANČIO JAUNIMO IDENTITETAS, ARBA – „AŠ KAS? PAPRASTAS ŽMOGUS AŠ“

Anot ilgametės tapatybių tematikos tyrėjos Deaux (1989), socialinė identifikacija yra procesas, kurio metu mes apibrėžiame save naudodamiesi terminais ir kategorijomis, kurios taip pat galioja ir kitiems žmonėms, t. y. mums ir jiems jos yra bendros. Anot jos, tapatybė – terminas, kuris yra dažnai vartojamas, tačiau gali reikšti skirtingus dalykus skirtingiems žmonėms. Socialinės atskirties jaunimas dėl visuomenės jiems primesto identiteto susigyvena su jiems paskirtais vaidmenimis ir ilgainiui nebeporir ir kartais nebegali atsisakyti vaidmens, su kuriuo susitapatino. Ieškant socialinės integracijos galimybių labai svarbu, kaip toks asmuo save

apibrėžia, kaip jis save mato ir kiek bei kaip tai jam trukdo socialinės integracijos ir socialinės sėkmės siekimo procese.

Aš esu paprastas žmogus, kodėl mane turėtų kitaip priimti...? Ten ir be manęs visko užtenka... (moteris, 16 m.).

Tokių kaip aš nepriims į gerą sporto klubą, kokius treningus aš turėčiau nusipirkti? ...Ar aš galiu ten rodytis? ...aš juk paprastas žmogus (vyras, 14 m.). Mes juk paprasti žmonės... (vyras, 15 m.). Čia man atrodo, kad aš kaip tarp savų, nors ir tai mane daug kas nervuoja... Čia kam reikia pasikėlusiam būti? (vyras, 16 m.).

Socialinę atskirtį patiriantis jaunimas turi susiformavusią nuomonę, kad jie yra kitokie nuo pat pradžių ir kad jiems nėra lengva pritapti kitokioje aplinkoje, todėl jie bando savo gyvenimą kurti savoje aplinkoje, kur jaučiasi saugesni ir psichologiškai, ir fiziškai. Jų tapatumas tarsi sukurtas jiems to nesirenkant ir jie tiesiog turi priimti jiems gyvenimo sukurtą aplinką kaip savaime suprantamą dalyką bei tiesiog demonstruoti jų aplinkai būdingą elgesio modelį ar atlikti tam tikrus tai aplinkai būdingus vaidmenis.

Margaret (2008) labai tiksliai išreiškia šią mintį primygtinai akcentuodama, kad šiuolaikiniai tapatybės tyrimai turi telktis ties klausimu, kaip tapatybė yra kuriama, t. y. „ką tapatybės suvokimas leidžia ir skatina ir kas iš tapatybės jausmo seka. Būtina išsiaiškinti, kokią įtaką tapatinimasis su socialinės atskirties vaidmeniu asmeniui padarė, kokius nepatogumus sukėlė ir kiek patyręs atskirtį asmuo nori kažką keisti kalbant apie jo socialinę integraciją“.

Aš geriau jaučiuosi, kai neišsiskiriu iš aplinkinių... Kas iš to, kad pabandyčiau, vis tiek nepritapčiau, Kaunas mažas miestas, visi viską žino, vieni kitus pažįsta... O kodėl taip negerai?... man jau gerai kaip yra, kodėl turiu kitaip kažkaip gyventi?... (moteris, 17 m.).

Ateinu, pabūnu kokią valandą, apsižiūriu ir išeinu... kam man reikia tų diplomų, kas man iš to?... paprastų žmonių daugiau (moteris, 17 m.).

Socialinę atskirtį patiriantis jaunimas savo socialinę identitetą supranta kaip jiems duotą / priskirtą vaidmenį ir neretai priešinasi kitokiai socialinei perspektyvai.

SOCIALINĘ ATSKIRTĮ PATIRIANČIŲ VAIKŲ IR JAUNIMO VAIDMUO IR DINAMINĖ CHARAKTERISTIKA

Vaidmuo yra dinaminė charakteristika, sąlygojanti tai, kaip turi elgtis vieno ar kito statuso žmogus. Socializacijos procese asmuo tampa asmenybe, tai – jo įgūdžių ir socialinių nuostatų, atitinkančių jo socialinius vaidmenis, formavimosi būdai. Socialinės atskirties jaunimas dalyvauja procese, kurio metu išmoksta būti tam tikros visuomenės nariu ir ta narystė formuojasi jo socialinėje aplinkoje. Vaikai įgyja tam tikrus įgūdžius, gebėjimus ir suvokia, kas jie yra, įsisavina visuomenės reikalavimus, įgyja sąmonės ir elgesio charakteristikas, kurios reguliuoja jų santykį su visuomene. Tačiau atskirties jaunimo vaidmuo, teisės, pareigos ir elgesio normos siejamos su esama jų padėtimi. O visuomenė iš jo tikisi tokio elgesio, kokio tikimasi iš žmogaus, turinčio socialiai atsakingo asmens pavyzdį ir patirtį. Atskirtį patiriantys jaunuoliai sunkiai gali pateisinti visuomenės jiems keliamus reikalavimus / lūkesčius, todėl arba susitaiko su esama savo padėtimi, priimdamas jiems klijuojamas etiketes, priskiriamus vaidmenis kaip tiesiog esamą socialinį tapatumą, arba kovoja prieš nusistovėjusią nuomonę ir tampa normų laužytojais.

Nežinau, ką noriu veikti gyvenime... Bet aš susitaikiau su tuo... aš išvis galiu nedirbti, nieko neveikti... man tas pats... Man nieko per daug nereikia... aš paprastas žmogus ir man viskas gerai (vyras, 14 m.).

Ką aš galiu padaryti... jau tiek visko įvykę, kad nežinau, ar galėčiau kitaip, o ir kam to reikia? ...gal norėčiau, kad brolis kitaip kažkaip gyventų... (moteris, 17 m.).

O ką, kam čia įdomus aš? ...kokia visuomenė? aš negyvenu toje visuomenėje, aš gyvenu savo visuomenėje su savo taisyklėmis, jei reikia pagalbos, tai man tie... nepadės... (vyras, 15 m.). Keistis? Keistas klausimas... o kam?, tegul kiti keičiasi... kas sakė, kad su manim kažkas negerai? (vyras, 16 m.).

Ir vis dėlto manoma, kad žmonės iš prigimties yra aktyvūs ir trokšta pasitenkinimo, pasyviai nelaukia iš visuomenės paskatinimo veiksmui, paskatinimą susikuria patys, matydami savo veiklos rezultatą. Tikslin-
gai orientuotas pokytis gali būti vienintelė išeitis rūpimos problemos

sprendimui. Vidinės ir išorinės aplinkos adaptacijai reikalingi tam tikrų aplinkų susikurti problemų sprendimų procesai. Šios struktūros ir procesai nukreipti į žmonių santykių problemas ir moralę bei technines problemas, kurios išplaukia iš reikalavimų gerinti aplinką. Žmonės turėtų identifikuoti problemą ir rasti sprendimą, o sistema – suteikti visą įmanomą paramą, nes tik toks bendradarbiavimas gali padėti pasiekti norimą rezultatą (Lewin, 1935).

Žmogus yra pagrindinis visuomenės dalyvis, todėl asmeniniai pokyčiai veda prie pokyčių tos aplinkos, kurioje vyksta asmens pokytis (Corey, 1958).

Maslowas (1943) ištyrinėjo panašias idėjas apie žmogaus poreikių hierarchiją ir nustatė, kad tik tuomet, kai žemesni poreikiai patenkinti, pereinama prie aukštesnių. Tuo tikslu visais laikais buvo formuojami įvairūs metodai, kaip padėti žmogui atrasti save kaip asmenybę ir skatinti asmeninį augimą pabrėžiant svarbiausią aspektą, jog žmonės turi išmokyti mokytis iš savo patirties, jei nori pasikeisti.

Aš pats sau šeimininkas, man niekas negali įsakinėti, na, nebent brolis. Jis man daug padeda... Aš tai kitaip truputį viską daryčiau: aš jei ką prisidirbu, tai, patikėkit, negaliu nusiraminti, atrodo, na kitą kartą jau tikrai niekur niekur... Na, aš tai toks paprastas, man svarbu litų užsidirbti... (vyras, 13 m.).

Vaidmenys ir jų atlikimas labai svarbus kiekvieno asmens autonomijos raiškai ir tai lemia du faktoriai: moralinės asmenybės savybės ir gebėjimas numatyti, apskaičiuoti galimas pasirinkimo pasekmes. Asmenybės autonomija įsitvirtina pasirinkimo momentu, vaidmenų konflikto atveju, ją (autonomiją) išreiškia asmeninės, žmogiškosios savybės, suvokiant bendrumą, grupės autoritetą ar jį atmetant. Todėl norint atskirties jaunimui pasiūlyti ieškoti būdų, kaip pagerinti jų aplinką, kaip padėti kurti sėkmingą ateities perspektyvą, svarbu būti pavyzdžiu, autoritetu ir padėti prisiimti atsakomybę bei suprasti, kad jo ateitis priklauso nuo jo paties ir turi būti kuriama šiandieną.

ATSKIRTĮ PATIRIANČIO JAUNIMO ATSAKOMYBĖS PRISIĖMIMAS – SOCIALINIO DALYVAVIMO ŠANSAS

Socialinio dalyvavimo sąvoka nurodo, kaip asmuo yra įsitraukęs į grupės ir bendruomenės veiklas ir ko siekia sąmoningai išsipareigodamas, o jo veikla gali būti naudinga. Socialinis dalyvavimas reiškia įvairiausias situacijas, kur kiekvienas dalyvis kooperuojasi tam, kad konstruotų, reflektuotų ir įgyvendintų bendrus siekius. Socialinis dalyvavimas numano įgalinimą, o įgalinimas reiškia, kad žmogus pats priima sprendimus dėl savo gyvenimo įvykių, pats apsisprendžia, derina savo sprendimus su kitų žmonių sprendimais. Jei žmogui sprendimai yra primetami, jei jis nepriima sprendimų, tuomet tai nėra dalyvavimas, o jau priespauda, kuri asmenį padaro vykdytoju ir atima iš jo galimybę prisiimti atsakomybę už savo elgesį. Atsakingumas nėra vien tik tam tikrų elgesio normų, principų bei taisyklių laikymasis, tai labiau tokių sąlygų sudarymas ir propagavimas, kurioms esant laisvai pasirenkama elgesio galimybė pasiliekančiam sau prerogatyvos teisę bei asmeninę veikimo laisvę. Socialinę atskirtį patiriančio jaunimo atsakingumo ugdymas yra gana apsunkintas, nes negali būti tapatinamas su klasikiniu bendrai visuomenei priimtu elgesio modeliu ir tomis normomis, kurios kuriamos perspektyvioje visuomenėje. Socialinės atskirties jaunimui svarbu ugdyti tam tikras savybes, reikalingas pasirengti gyvenimui. Svarbu stiprinti asmeninės atsakomybės jausmą ir padėti atrasti galimybes veikti suteikiant asmeniui unikalumo, išskirtinumo ir tikrojo individualumo šansą. Demokratinė visuomenė siekia kuo didesnio piliečių, taip pat ir vaikų dalyvavimo, įsitraukimo į grupių ir bendruomenių veiklas, sąmoningo sprendimų priėmimo. Į vaiką orientuoto ugdymo teorijos, kurias įtikinamai Lietuvoje aprašė ir aktyviai propagavo Juodaitytė (2004), pabrėžia, kad ugdymo galios turi ir gali būti perduodamos pačiam vaikui. Socialiniai sprendimai yra asmens, atsakingo už vaiką, dialogo su vaiku rezultatas. Norint, kad socialinę atskirtį patiriantis jaunimas prisiimtų atsakomybę už savo sprendimus ir įsitrauktų į socialinių perspektyvų paieškos procesą, reikia jam suteikti galimybę pačiam atrasti tinkamus veikimo būdus, nes tai yra jo socialinio dalyvavimo šansas.

Tokių nesąmonių kartais pagalvoju, padarau, bet vis tiek man svarbu, kas bus... (vyras, 14 m.). Pažadu treneriui, kad ateisiu į klubą, ir ateinu, nors galiu ir neiti... (vyras, 13 m.).

Kai pasiskolinu, visada atiduodu skolą, kitą kartą pati neturėjau litų, tai iš kaimynės pasiskolinau, bet atidaviau... (moteris, 16 m.).

Ne, ne visada aš atsakinga... Su tėvais neatsakinga... bet suprantu, kad pas-kui tik man blogai bus... Čia gi mano gyvenimas... Noriu labiau atsakinga būti... grupėje dabar lankausi, nepraleidžiu... (moteris, 17 m.).

TINKAMŲ SOCIALINIŲ SPRENDIMŲ PAIEŠKA – SOCIALINĖS PERSPEKTYVOS KŪRIMAS

Tyrimas projektuojamas remiantis socialinio konstravimo perspektyva, nurodančia, kad pasaulis susideda ne iš daiktų, o iš prasmių, kurias tiems daiktams suteikia žmogus (Jasaitė, 2008). Ieškant tinkamų socialinių sprendimų pirmajame tyrimo etape buvo siekiama atskleisti socialinės atskirties jaunimo patirtį, socialinio jų pažeidžiamumo gilumą bei aptarti, kokias socialines perspektyvas jie mato ir kokių pagalbos priemonių reikia, kad atsirastų galimybė to siekti. Tyrimas atskleidė ne tik individualią socialinę atskirtį patiriančio jaunimo patirtį, bet ir leido suprasti, jog kiekvienoje individualioje tyrimo dalyvio patirtyje slypi kolektyvinė patirtis, kuriai tyrimas suteikė balsą ir atskleidė objektyvias visuomenėje egzistuojančias struktūras. Tam tikras duomenų rinkimo žingsnių laikymasis leido užtikrinti tyrimo patikimumą ir tinkamumą. Pirmiausia tyrimo tinkamumas buvo užtikrintas detaliai aprašant, t. y. išsamiai atskleidžiant tyrimo objektą, tyrėjos vaidmenį, pasirinktus duomenų rinkimo ir analizės metodus. Taip pat naudojama dalyvių kontrolė, siekiant pasitikslinti, ar tyrėja teisingai suprato tyrimo dalyvių mintis ir pasakojimus. Nuolatinis kontaktas su tyrimo dalyviais padėjo užtikrinti kokybišką tyrimo duomenų supratimą. Diskusija su socialinę atskirtį patiriančiais jaunimo mokyklos mokiniais ir mokytojais leido dar kartą pažvelgti į atliktą tyrimą ir pamatyti tyrimo tobulėjimo perspektyvas bei įvardyti galimybes ir ribotumus.

Kurti pozityvią socialinę atskirtį patiriančių vaikų ir jaunimo perspektyvą galima tik užtikrinant tinkamų socialinių sprendimų paiešką, o pasitelkus surinktas žinias ir identifikavus reikalingas pagalbos priemones, sudaryti sąlygas kurti tinkamas aplinkybes, kurių metu toks jaunimas save atranda.

IŠVADOS

Socialinės atskirties vaikų ir jaunimo tinkamų socialinių sprendimų paieška integracijos į visuomenę procese turi prasidėti nuo jų savęs pažinimo bei savo rūpesčių ir problemų identifikavimo. Norint ką nors keisti, pirmiausia reikia tai gerai išanalizuoti, surinkti pakankamai duomenų ir tik įsitikinus, kad klaidos tikimybė maža, imtis veiksmų. Socialinę atskirtį išgyvenantis jaunimas patiria socialinę neteisybę savo atžvilgiu ir dažnai susitapatina su savo aplinka, priima tos aplinkos elgesio normas bei tampa jiems primetamų neva jų socialinei integracijai skirtų veikimo būdų, kurie jiems dažnai yra nesuprantami ir nėra priimtini, vykdytojais. Toks jiems primestų veikimo būdų ir socialinio elgesio modelių vykdymas ne tik nekuria jų socialinės integracijos, bet kartais netgi juos paskatina laužyti taisykles ir taip socialinę atskirtį dar labiau padidina.

Tyrimo metu paaiškėjo, kad socialinės atskirties jaunimas – tai asmenybės, gebančios išreikšti, ką galvoja, kas jiems patinka ir kas ne, ir tai, kad jie nėra pasyviai susitaikantys su socialinę atskirtį patiriančiųjų padėtimi. Tai aktyvūs ir stiprybių turintys savos socialinės tikrovės veikėjai, galintys gilintis į faktus, gebantys atpažinti reakcijas, išgyvenimus ir aktyviai siekiantys pažinimo ir pripažinimo asmenys, nevengiantys negatyvių apraiškų bei ieškantys teigiamų patirčių.

Socialinės atskirties vaikai ir jaunimas, įtraukti į tyrimo procesą kaip geriausi savo gyvenimo ekspertai, gali patys kurti didesnę socialinio savęs įgalinimo perspektyvą. Matant socialinę atskirtį patiriančių vaikų ir jaunimo problemas iš jų perspektyvos, girdint jų pačių balsą, atsiranda galimybė susidaryti aiškesnį socialinės padėties vaizdą: sužinoti, kaip jie patys save apibūdina, vertina ir identifikuoja, kokias strategijas taiko socialinės atskirties įveikos procese, kokiomis vertybėmis vadovau-

jasi ir kokius metodus pasitelkia stengdamiesi susidoroti su socialine atskirtimi.

Tyrimas padėjo atskleisti tiriamųjų individualybę, jų sąmonės tikrovės vaizdą ir svarbą socialinės tikrovės pažinimo procese. Paaiškėjo, kad socialinę atskirtį patiriančius vaikus ir jaunimą galima priskirti mažiausiai galios visuomenėje turinčiai grupei, todėl jie nedažnai gauna progą išsakyti savo požiūrį, nes iš jų atimta drąsa tai daryti, be to, jų žinios ir suvokimas nėra labai gerbiami.

Pasitvirtino šiame tyrime pagrindine laikyta idėja, kad žmonės patys geba save įgalinti ir išlaisvinti, bei tapo aišku, kad socialinis pažinimas negali būti nepriklausomas nuo asmenų vertybinių orientacijų, pasaulėžiūros ar sukauptos asmeninės patirties bei paties asmens noro kažką keisti.

Tyrimas patvirtino, kad diskutuodami grupėje, žmonės turi galimybę naujai suprasti tikrovę bei tai, kad nereikia ieškoti absoliučios tiesos, o svarbu, kartu sudėjus visas patirtis, įgyti daugiau žinių ir dirbti tikint, kad socialinės atskirties jaunimui ne tik rūpi žinios apie problemą, bet jie dar ir turi ryžto kolektyviškai plėtoti veiksmą, kuris yra prasmingas ir reikalingas jiems patiems. Socialinės atskirties jaunimas gali dalyvauti tinkamų socialinių perspektyvų paieškos procese ir gali vykdyti veiklą, kurios tikslas – reikšmingi veiklos rezultatų pokyčiai.

Tyrimo metu socialinės atskirties jaunimas ieškojo naujų galimybių ir stiprybių keisti dabartinę savo situaciją pasitelkę veiklos tyrimą dalyvaujant. Jie ieškojo tinkamų bendravimo būdų, kad pagerintų tarpasmeninius santykius, svarstė įvairias ateities perspektyvas ir ieškojo vidinių bei išorinių resursų, galinčių palengvinti socialinę integraciją ir asmeninės sėkmės kūrimą. Tyrimas padėjo jiems suprasti, kad sėkmė tikėtina tik tokiu atveju, jei asmuo yra suinteresuotas dalyvauti, priimti atsakomybę ir keisti požiūrį bei atlikti tam tikrus veiksmus pozityvaus, perspektyvaus keitimosi procese.

LITERATŪRA

1. Bernard, W. T. (2000) Participatory research as Emancipatory method. Challenges and opportunities. In D. Burton (Ed.). *Research training for social scientists* (p. 167–185). London and Thousand Oaks, CA: Sage.
2. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydzūnaitė, V. (2008) *Kokybinių tyrimų metodologija: vadovėlis vadybos ir administravimo studentams*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė.
3. Bennett, B., Rolheiser-Bennett, C., Stevahn, L. (2000) *Mokymasis bendradarbiaujant*. Vilnius: Garnelis.
4. Flood, R. L. (2001) The relationship of 'systems thinking' to action research. In P. Reason, & H. Bradbury (Eds.). *Handbook of action research participative inquiry and practice* (p. 133–144). Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.
5. Giddens, A. (1976) *New rules of sociological method*. Cambridge: Polity Press.
6. Greenwood, D. J. (2002) Action research: Unfulfilled promises and unmet challenges. *Concepts & Transformation*, 7 (2): 117–139.
7. Godvadas, P. (2008) Egzistencinė filosofija ir socialinis darbas bendruomenėje. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 1 (1). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Socialinio darbo institutas.
8. Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs, N. J., USA: Prentice-Hall, NNC.
9. Heron, J. (1996) *Co-operative inquiry. Research into the human condition*. London and Thousand Oaks, CA: Sage.
10. Hoogwerf, L. (2002) *Innovation and change in a rehabilitation unit for the elderly through action research*. Utrecht: Proefschrift.
11. Young, J. (2005) On Insiders (Emic) and Outsiders (Etic): Views of Self, and Othering. *Systemic Practice and Action Research*, 18 (2): 151–162.
12. Jonkus, D. (2009) *Patirtis ir refleksija: fenomenologinės filosofijos akiračiai: monografija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
13. Kidd, S. A., Kral, M. J. (2005) Practicing Participatory Action Research. *Journal of Counseling Psychology*, 52 (2): 156–166. American Psychological Association.
14. Luobikienė, I. (2008) *Sociologinių tyrimų metodika: mokomoji knyga*. Kaunas: Technologija, Kauno technologijos universitetas, Sociologijos katedra.
15. Levin, M., & Greenwood, D. (2001) Pragmatic action research and the struggle to transform universities into learning communities. In P. Reason, & H. Bradbury (Eds.). *Handbook of action research*. London: Sage.

16. Macran, S., Ross, H., Hardy, G. E., Shapiro, D. A. (1999). The Importance of Considering Clients' Perspectives in Psychotherapy Research. *Journal of Mental Health*, 11 (4): 299–311. UK, Leeds: University of Leeds, Psychological Therapies Research Centre.
17. Maslow, A. (1943) *Motivation and personality*, 3rd edition. New York.
18. Perkauskienė, D. (2001) *Kritinio mąstymo ugdymas: teorija ir praktika*. Vilnius: Garnelis.
19. Pollard, A. (2002) *Refleksyvusis mokymasis*. Vilnius: Garnelis.
20. Ruškus, J., Mažeikis, G. (2007) *Neigalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinės patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija: monografija*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
21. Ruškus, J., Žvirdauskas, D. & Kačenauskaitė, V. (2010) The Preconditions of the Victimization of School Children: the Perception and Experience of the Risks of Using the Internet. *Socialinis darbas*, 9 (2): 70–78.

SUMMARY

CHILDREN AND YOUTH WHO SUFFER SOCIAL EXCLUSION: LOOKING FOR ACCEPTABLE SOCIAL DECISION OF THEIR SUCCESSFUL INTEGRATION TO SOCIETY

This article aims to look deeper into the reasons and problems of youth's social integration and to find acceptable solutions of these problems. The target group is youth who is suffering social exclusion. The biggest contribution of this article is practical: students proposed activities and problem-solving techniques that had helped them to feel important, needed, responsible and able to find the necessary ways to address their daily concerns. The participatory action research was chosen seeking to identify problems and acceptable solutions. This research involved youth who is suffering social exclusion – those who attend Youth school. This study involved students in the process of searching for an answer what to do in order to improve communication, to create a safer environment and develop ways of more successful social integration to society. The research is useful for community where young people are dealing with social problems. Moreover, this research is useful for other schools

and organizations which provide non-formal education and which seek to increase youth social integration to society. The study revealed that it is necessary to consider issues concerning youth who is suffering social exclusion as different interest group's suggestions and allow them to act freely and independently, as it is necessary for self-perception. The pursuit of social integration's aims is important process too.

Keywords: Participatory action research, social exclusion, biography, social identification.